

Marita Hietasaari

Unohdettu helmi – Anna Bondestam: *Kuilu*

Kymmenvuotias Rut makaa peiton alla, pysyttelee valveilla ja rukoilee. ”Ne voisivat tulla milloin tahansa, jyskyttää ovelle ja tunkeutua sisään. Niillä oli kaikilla valkoinen nauha käsivarressa ja kivääri olkapäällä ja aivan liikkumattomat kasvot.”¹ (5) Ne ”tulivat aina yön pimeydessä”, ja siksi Rutin on valvottava aamun sarastukseen saakka ja pidettävä rukouksin perheensä turvassa. Juuri kun hän viimein on nukahtanut, on aika nousta ja lähteä kouluun, jonne hän kulkee kuin unissakävelijä.

Pelko valkoista nauhaa kantavia sotilaita kohtaan paljastaa lukijalle heti ensimmäiseltä sivulta, että tapahtumia tarkastellaan punaisten näkökulmasta. Anna Bondestamin omaelämäkerrallinen romaani *Klyftan* (1946; suom. *Kuilu* 1967) kertoo Pietarsaaren sotatekeväästä 1918. Bondestamin isä Otto Elfving oli suomenkielisen työväenyhdistyksen puheenjohtaja ja hänestä tuli jo vuonna 1919 kansanedustaja. Äiti Lina aloitti työt Strengbergin tupakkatehtaalla kolmetoistavuotiaana ja yleni työnjohtajaksi. Rutin hahmo perustuu Bondestamin muistoihin sisällissodan ajalta. Työläisperheen kokemuksia sisällissodassa kuvaava teos oli suomenruotsalaisessa kirjallisuudessa verrattain harvinainen ilmestymisaikanaan 1946 ja vielä pitkään sen jälkeen.² Romaanin alussa kerrotaan venäläisvaruskuntien aseistariisumisesta ja seitsemän miehen teloituksesta Tupakkatehtaan seinää vasten.³ Muuten sotaa kuvataan niukasti, ja lukija on Rutin tavoin hajanaisten tiedonsirpaleiden ja huhujen varassa, kuten Maria Antas teoksen jälkisanoina toteaa. Hän luonnehtii teosta tutkielmaksi kauhun anatomiasta, sillä Rutin äänen ohella kuulemme aikuisen kertojäänen, joka kommentoi ja analysoi sodan vaikutusta lapseen.⁴

Aluksi Rut oli itkenyt iltaisin, jolloin äiti oli sytyttänyt valon ja rauhoitellut häntä. Pian hän kuitenkin huomasi, että äidin äänestä kuului kärsimättömyys ja että äitikin pelkäsi. Niinpä Rut ei itke enää.

¹ ”Att de kunde komma när som helst och bulda på dörren och fordra att bli insläppta. De bar alla vit bindel kring armen och gevär på axeln och deras ansikten var alldeles orörliga.” (9)

² Heikkilä 2013.

³ Pietarsaaren tapahtuneista teloituksista ja Bondestamin kuvauksesta ja hänen muista aiheeseen liittyvistä tutkimuksistaan enemmän luvussa ”Pietarsaaren surmat 2.3.1918”.

⁴ Antas 1997, 129.

Äiti ei enää ollutkaan luja kallio, ja nyt oli vain yksinäisyys, ei semmoinen yksinäisyys että silloin ja tällöin joutuu olemaan yksin, vaan se paljon suurempi ja kauheampi yksinäisyys, joka saa aavistamaan koko katkeran toivottomuuden jokaisessa kahden ihmisen välisessä suhteessa. (6–7)

Mor hade upphört att vara den fasta klippan och ensamheten hade blivit en realitet, inte den där ensamheten som bara består i att man är allena då och då, utan den där mycket större och förfärligare, som låter en ana hela den bittra hopplösheten i varje relation mellan människa och människa. (11)

Sota vaikuttaa kaikkiin, ihmisten käytös muuttuu, mutta kaikkein eniten Rutia pelottaa äidissä tapahtunut muutos. Äiti oli ollut ennen ”rauhallinen, lujasti maassa kiinni, ehdottomasti luotettava” (58). Nyt ennen niin touhukas äiti saattaa istua pöydän äärellä ja tuijottaa ulos ikkunasta. Joskus äiti itkee tullessaan töistä tupakkatehtaalta, kun muut ovat käskeneet hänen tukkia suunsa ja uhanneet lähettää poliisin kimppuun. Äidin taistelutahto on kuitenkin ennallaan. Hän ajaa armeijalle kalosseja keräävän valkoisen sotilaan tiehensä ja lähtee jonottamaan ruokaa jopa keskellä yötä, jotta perheessä ei koettaisi puutetta.

Hän oli oikea alkuäiti, sitkeä ja kärsivällinen ja väsymätön, täynnä nujertumatonta elämisen tahtoa. Äiti joka pitää kodit koossa kaikkina aikoina ja joka kantaa elämää voimakkaissa käsissään läpi kaikkien kauhujen.

Mutta silti Rut oli oikeassa: äiti *oli* muuttunut. Siltä jonka on pakko jännittää tahtonsa äärimmilleen haihtuu lämpö silmistä ja äänestä ja käsistä, hän on kuin paleleva ihminen joka jännittää kaikki lihaksensa vilua vastaan. (59)

Hon var urmodern, seg och tålig och outtröttlig, hon med den oförstörbara livsviljan. Hon som håller ihop hemmen i alla tider och genom alla fasor bär livet vidare på sina starka händer. Och ändå hade Rut rät: mor *hade* förändrats. När viljan måste spännas mycket hårt flyr värmen ur ögon och röst och händer, och då kan det hända att man verkar som en som fryser och spänner sig till det yttersta för att hålla kölden tillbaka. (62)

Rut lukee paljon, ja hänellä on mielikuvituksen suoma kyky ”elää kahdessa maailmassa, joista toinen oli aina yhtä muuttumattoman valoisa ja aina yhtä muuttumattoman ihana” (29). Toinen todellisuudessa on isän keuhkotauti, joka on kuin musta varjo ja jota on varottava koko ajan. Toisen mustan varjon luo sota, joka tulee koko ajan lähemmäs naapurin rouvan kauhutarinoissa, avuntarvitsijan tuomana ahdistuksena, äidin ja isän hiljaisina keskusteluina. Teoksen otsikon on nähty viittaavan paitsi yhteiskunnalliseen kiistaan valkoisten ja punaisten välillä, kuiluun arkitodellisuuden ja Rutin mielikuvitusmaailman välillä.⁵ Sota avaa kuilun myös lasten keskuuteen. Rut tuntee olevansa keskellä vihollisleiriä niin korttelinsa muiden lasten joukossa kuin koulussa. Hän ei voi puolustautua vetoamalla isäänsä, koska ymmärtää, että leimaisi tämän punikiksi muiden silmissä, ja valkoisten mielestä ”kaikki punikit pitäisi ampua”. Suurin toivein aloitettu oppikoulu muuttuu Rutin mielikuvituksen keskiaikaisesta ritarilinnasta nykyaikaiseksi

⁵ Mörne 1997, 7.

vankityrmäksi, kun sodan jakolinjat repivät lasten maailman samalla tavalla kuin aikuistenkin. Rut yrittää pysytellä mahdollisimman huomaamattomana.

Välistä hän halusi niin hartaasti olla yksi muiden joukossa, että hän yksinkertaisesti horjahti. Ja silloin hän kuunteli raukkamaisesti sivusta, kun muut puhuivat valkoisten sankariteoista ja punaisten roistojen julmuuksista. Kuunteli ja vaiken, viheliäisenä mutta kiinnostuneena. Teeskenteli ja liehako, tunsu itsensä kurjaksi ja oli valmis purskahtamaan itkuun. Oli pieni tragikoominen narri ja tiesi sen jollakin tavoin itsekin. Perästä päin hän häpesi ja kulki jankuttaen itsekseen: ”Valehtelevat, valehtelevat, valehtelevat.” (36–37)

Men ibland gick hon och önskade så intensivt att hon hade fått vara en av dem igen, att hon helt enkelt sviktade. Då lyssnade hon inställsamt när de talade om kriget, om de vitas hjältedåd och de röda banditernas grymheter. Lyssnade och teg, feget och med intresserad uppsyn. Gjorde sig till och kråmade sig och kände sig ynkelig och ville gråta. Var en liten tragikomisk pajas och visste det själv på något vis. Sedan skämde hon och gick och rabblade för sig själv: ”de ljuger, de ljuger, de ljuger”. (41)

Halu kuulua joukkoon ja itsensä ja perheensä kieltämisen aiheuttamat omantunnontuskat ovat yleisinhimillisiä tunteita. Rut ei ole vain sodan traumasta kärsivä lapsi, sillä Bondestam on luonut psykologisesti tarkan kuvan varhaiskypsästä, herkästä tytöstä, jolla on rikas mielikuvitusmaailma.⁶ Huhut punaisten julmuuksista jäävät vaanimaan Rutin mieleen, vaikka isä kiistää ne valheiksi. Rut ihmettelee. ”miksi ei koskaan puhuttu siitä mitä tässä kaupungissa oli tapahtunut? Miksi ei puhuttu – – niistä seitsemästä jotka oli murhattu kadulle eikä niistä jotka katosivat öisin?”⁷ (63) Lopulta pakeneminen mielikuvitusmaailmaan ei tuo enää lohtua, sillä todellisuus tunkeutuu sinnekin. Pelko ja kauhu murtavat ihmisen ja vievät häneltä ihmisarvon.

Mikään tunne ei ole niin kavala kuin hiipivä kauhu. Se on kuin myrkyllinen mutta hitaasti vaikuttava ruiske – –. Myrkky imeytyy hitaasti tahtoon, henkiseen selkärankaan, ja syövyttää sen pala palalta. Lamaannus valtaa aivot ja kaikki jäsenet. Ihminen heittää taakkaansa pois, kuka jaksaisi kantaa... ja pois heitettyssä taakassa on yksilöllinen minä ja koko yhteinen kulttuuriperintö: moraaliset periaatteet, henkilökohtainen vakaumus, inhimillinen omanarvontunto, kunniantunto. Ihmisen sitä lainkaan tietämättä hänen ajatuselämänsä vajoaa kohti jossakin syvällä alkupimeydessä kuplivaa suon-silmää. (83)

Ingen känsla är så lömsk som den smygande skräcken. Den är som en giftig men långsamt verkande injektion – –. Långsamt äter sig giftet in i viljan, som är den andliga ryggraden, och fräter sönder den bit för bit. Då lägger sig den stora apatin som en förlamning över hjassa och alla lemmar. Man kastar sin packning, vem kan bära en packning när ryggraden är sönderfrätt? I packningen fanns det individuella jaget och hela det allmänna kulturarvet: de moraliska grundsatserna, den personliga övertygelsen, den mänskliga värdigheten, hedern och äran. Omedvetet förskjuts tankelivet in mot ett centrum av bubblande dy långt nere i ett urtidsdjupt mörker. (86)

Pelkoon on olemassa vastamyrkky, toivo, jonka avulla voi säilyttää tahdon ja sisäisen ryhdin, mutta Rutin toivo kuolee, kun synkät tapahtumat nujertavat hänet vähitellen. Rut ikään kuin

⁶ Ks. myös Antas 1997, 133.

⁷ ”Men varför talade de aldrig om hur det var här i staden? Varför sade de ingenting – – om de sju som blev mördade på gatan eller om dem som försvann om nätterna?” (66)

lamaanuu, ulkomaailman tapahtumat sumenevat ja vain kaikki kauhea pääsee läpi: ”Se imeytyi häneen aivan kuin ihon läpi, se yksin oli enää todellista” (84).⁸ Hän tuntee menettävänsä uskonsa, ja rukoileminen auttaa vain hetkittäin. Rutin epätoivon syvyyttä kuvaa koskettavasti se, että jopa taivaan ikuisuus alkaa tuntua hänestä kestävämmältä. Rut saa turvallisuudentunteen hetkellisesti takaisin kesämökillä, mutta tunne katoaa pian. Muiden lasten kysymykset isän olinpaikasta, isän epäonnistunut pakoyritys lahden yli, mökin vintillä piileskelevä mies, etsivä Blomin pelottelu – nämä kaikki lisäävät Rutin ahdistusta niin, että edes luonnon kauneus ei tuo lohtua.

Kaikkein epätodellisinta tässä oli kesän kauneus, aurinko, lämpö, lintujen laulu, koko luonnon loputon levollisuus sen hirvittävän rinnalla mikä paraikaa tapahtui. Kesä oli miltei kiduttavan ihana ja samalla aivan kuin pilkan tekoa. Ja Rut kuljeskeli keskellä tulvivaa lämpöä omituisen jäykkänä ja viluisena. (104)

Det mest överkliga av alltsammans vad den sköna sommaren, solen, värmen, fågelkvittret, hela naturens gränslösa oberördhet inför det förfärliga som höll på att ske. Den var nästan plågsamt ljuv och samtidigt nästan som ett hån. Mitt i den flödande värmen gick Rut omkring underligt stel och frusen. (107)

Keväisen luonnon kauneus sodan vastakohtana nousee esiin useissa sisällissotaromaaneissa. Kjell Westön romaaneissa *Missä kuljimme kerran* ja *Kangastus* 38 kevään vehreys luo kontrastin rangaistuspataljoonan toimien raakuudelle ja vankileirien kauheudelle. Bondestamin *Kuulussa* vastakohtaisuus luodaan levollisen kesäisen luonnon ja ahdistuneen lapsen välille, lapsen, joka tuntee kuinka verkko ”kiristyi heidän ympärilleen”.

Teoksen loppu on pysäyttävä. Vangittuna ollut isä palaa kotiin, ja kaiken pitäisi olla hyvin, mutta Rut näkee yhä painajaisia. ”Mitä varten piti elää? – – Miten ihmeessä hän jaksaisi?”⁹ Aikuisen kertojaminän ääni kuuluu lapsen näkökulman lävitse ja rinnalla monin paikoin, kuten edellä olevista sitaateista käy ilmi. Viimeisissä lauseissa ääni on selkeästi aikuisen kertojan.

Kuten kaikilla kärsivillä on Rutillakin tietysti pieni taipumus luulla, että hänellä yksin on näin vaikeaa. Että hänen kärsimyksensä on ainutlaatuisista maailmassa. Hän ei tiedä että se on kovin tavallista nälän ja puutteen ja onnettomuuksien aikana, että hänen laillaan kärsivät tuhannet muut lapset. Ja kohta miljoonat. Heillä on ollut huono onni, miljoonilla lapsilla. He sattuiivat syntymään vuosisadalla, jota silloin kun se alkoi sanottiin lasten vuosisadaksi, mutta josta tulikin pelon vuosisata. (123–124)

Likt alla människor som lider har hon förstås också en liten benägenhet för att tro, att hon allena har det så där svårt. Och att hennes lidande är enastående i världen. Hon vet inte att just det är mycket vanligt i tider av nöd och ofärd, att liksom hon lider just nu tusentals andra barn. Och att de snart

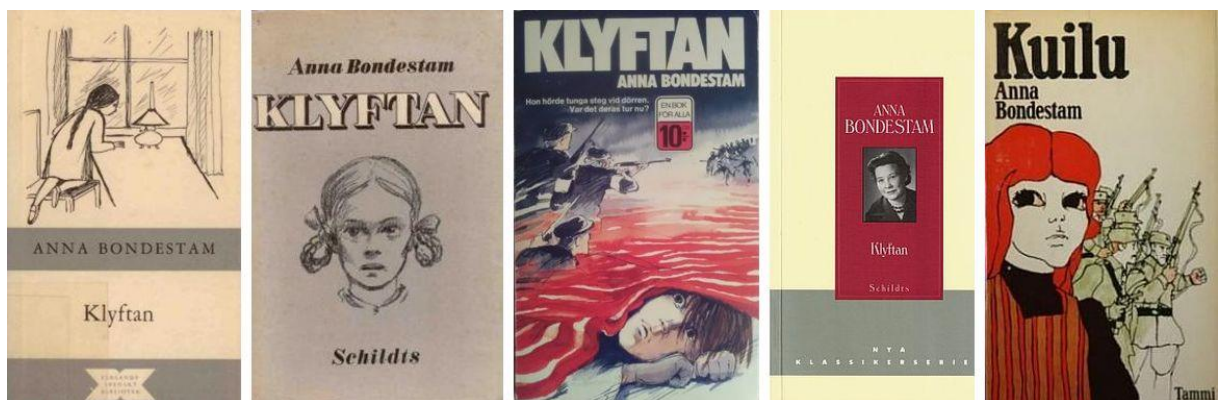
⁸ ”Det sög hon till sig liksom genom huden, det var det enda som mera var verkligt” (87).

⁹ ”Varför levde man? – – Hur i all världen skulle hon orka?” (121–122)

skall bli miljoner. De har haft otur, alla dessa miljoner. De råkade födas i ett århundrade, som kallades barnets när det började, men som blev skräckens. (127)

Teos päättyy näihin sanoihin, loppu ei suo siis vapautusta, ei Rutille eikä lukijalle. Pessimismin taustalla lienevät paitsi kirjailijan muistot sisällissodan ajalta juuri päättynyt maailmansota.

Otto Elfving kuoli syksyllä 1944. Jatkosota oli juuri päättynyt, mutta isän menettäminen toi kirjailijan mieleen toisen sodan. Bondestam on kertonut, että keväällä 1918 isä kuoli hänen mielessään joka yö kuukausien ajan, koska hän pelkäsi valkoisten hakevan tämän. Kirjoittaessaan *Kuilua* Bondestam oli arvostettu kirjailija ja kääntäjä, joka muutamissa teoksissaan oli jo lähestynyt itselleen tärkeää aihetta eli suomenruotsalaisen työväestön elinoloja. Koska sisällissotaa ei juuri ollut käsitelty suomenruotsalaisten punaisten näkökulmasta, Bondestam varautui arvosteluun. Hän hioi ja tiivisti tekstiä, jotta siihen jäisi vain kaikkein olennainen eli se, minkä hän itse oli kokenut ja muistaa. Debattia ei syntynyt, sillä arvioijat ohittivat poliittisen aspektin. Siihen puututtiin korkeintaan mainitsemalla teoksen objektiivisuus tai huomauttamalla, että myös valkoiset kärsivät yhdellä lailla punaisten hallitsemilla alueilla. Sen sijaan teoksen psykologinen lapsikuvaus sai runsaasti kiitosta. Pia Heikkilä kertoo kirjoittamassaan Anna Bondestamin elämäkerrassa, että teoksen vastaanotto oli pettymys kirjailijalle, joka oli pelännyt vastareaktiota mutta samalla toivonut voivansa ravistella suomenruotsalaisia piirejä. Suosiosiaan huolimatta Bondestam tunsu kirjailijana olevansa ulkopuolinen.¹⁰

Kuva 1. Anna Bondestamin *Klyftan* (1946, suom. *Kuilu* 1967) on julkaistu ruotsiksi useita kertoja. Kuvassa keskellä tukholmalaisen Litteraturfrämjandet-säätiön En bok för alla -sarjassa julkaistu painos.

¹⁰ Heikkilä 2013, 109–122.

Ruotsiksi teoksesta on otettu useita painoksia, viimeksi vuonna 1997. Vuonna 1973 sai ensi-iltansa romaaniin pohjautuva tv-näytelmä. Suomeksi teos ilmestyi vasta 1967 Elvi Sinervon kääntämänä, ja nykyään sitä ei tahdo löytää edes kirjastoista. Omaelämäkerrallisuudestaan huolimatta teos nousee ajan ja paikan rajoitusten yläpuolelle ja kuvaa sodan lapseen jättämää traumaa yleispätevästi ja yleisinhimillisesti, kuten lastenkirjailija Gudrun Mörne romaanin alkusanoissa toteaa.¹¹ Valitettavasti Bondestamin teos on yhtä ajankohtainen 2010-luvulla kuin ilmestyessään.

Lähteet

Kohdeteokset

Bondestam, Anna 1997 / 1946: *Klyftan*. Nya klassikerserien. Helsingfors: Schildt.

Bondestam, Anna 1967: *Kuilu*. Suom. Elvi Sinervo. Helsinki: Tammi.

Tutkimuskirjallisuus

Antas, Maria 1997: Efterskrift. – Anna Bondestam: *Klyftan*. Nya klassikerserien. Helsingfors: Schildts, 129–135.

Heikkilä, Pia 2013: *Anna Bondestam. Det röda Svenskfinlands röst*. Helsingfors: Svenska folkskolans vänner.

Mörne, Gudrun 1997: Inledning. – Anna Bondestam: *Klyftan*. Nya klassikerserien. Helsingfors: Schildts, 5–8.

Teksti on osa Punavalkoista historiaa. Näkökulmia sisällissotakirjallisuuteen -tutkimustani, joka on osa laajempaa Sodan muisti -projektiani, jossa tarkastelen sodan muistamisen ja siitä kertomisen tapoja.

¹¹ Mörne 1997, 7–8.